

'Vertrouwen'

Vertrouwen'. In betrekkelijk korte tijd heeft dit begrip een centrale plaats gekregen in het maatschappelijke en sociaal-economische debat. Het gaat bij vertrouwen om de verwachting dat mensen zich fatsoenlijk en eerlijk zullen gedragen en dat maatschappelijke en economische actoren weten wat zij aan elkaar hebben. Dit komt dan tot uitdrukking in normen, regels, morele gewoonten en andere verplichtingen. Landen waarin vertrouwen een betekenisvolle rol speelt, *high trust societies*, zouden het in economisch opzicht beter doen dan landen waarbij dat niet het geval is, de *low trust societies*. Maar dat is niet het enige. Vertrouwen is ook verbonden met belangrijke morele aspecten. Door welke morele overwegingen kan vertrouwen worden gevoed? Wereldwijd komt het debat over richtinggevende waarden op. Het Duitse opinieblad 'Focus' bevatte onlangs een omslagartikel 'Sehnsucht nach Werten'. Burgers en politici zouden op zoek zijn naar deugden, gemeenschapszin en waarden als medicijn tegen egoïsme, gebrek aan oriëntatie en criminaliteit.¹ Het debat rondom vertrouwen geeft nieuwe impulsen aan het denken over economie en samenleving. Een hiermee nauw verbonden onderwerp, dat inmiddels brede aandacht trekt, betreft de successen van het Nederlandse 'poldermodel'. In eigen land is dit model van sociaal-economische ordening de laatste jaren sterk bekritiseerd vanwege de

vermeende onvoldoende economische dynamiek, 'stropoerigheid' en te weinig marktwerking. Maar inmiddels trekt het poldermodel internationale aandacht vanwege de gunstige economische prestaties in de jaren negentig. Jarenlange loonmatiging van sociale partners en een overheidsbeleid dat daarbij aansloot hebben een belangrijke basis gelegd voor de vitaliteit van de huidige economie.

Voor de christen-democratie bieden de factor 'vertrouwen', het poldermodel, de ordeningspolitiek van de paarse coalitie en de met vertrouwen verbonden morele aspecten kansen voor een herkenbare profilering. Over deze onderwerpen gaat deze periscope, die wordt besloten met indicaties voor een sociaal-economische beleidsvisie voor de komende kabinetsperiode.

Achtergronden en 'morele voeding' van vertrouwen

De liberale slogan 'meer markt, minder overheid' heeft het in de jaren tachtig en in de eerste helft van de jaren negentig goed gedaan. Het leek steeds meer alsof er voor de liberale ordeningsvisie nauwelijks een alternatief voorhanden was. Gaandeweg groeide de aandrang tot meer marktwerking en concurrentie, niet alleen in de economie maar ook in andere maatschappelijke sectoren. Het neoliberale denken werd en wordt gekenmerkt door een sterk accent op de legitimiteit van het nastreven van eigenbelang, accentu-

ering van individuele keuzevrijheid en zelfredzaamheid en het hameren op het wegnemen van rigiditeiten die de werking van de markt hinderen. Dát denken leek langzamerhand onaantastbaar te worden. In ieder geval onder economien.

Maar in betrekkelijk korte tijd is de aandacht van 'meer markt' verschoven naar 'vertrouwen'. Nieuwe analyses werpen een ander licht op sociaal-economische prestaties van landen. Drie boeken hebben in het bijzonder aan de belangstelling voor vertrouwen bijgedragen. Francis Fukuyama bespreekt in 'Trust' de economische voordelen van samenlevingen waarin vertrouwen een rol van betekenis speelt en waarin vertrouwen is geïnstitutionaliseerd. Van hem is de stelling alkomstig dat *high trust societies* beter presteren van *low trust societies*.² In 'La société de confiance' maakt Alain Peyrefitte een vergelijking tussen Noordwest- en Zuid-Europa. In Nederland en Engeland groeide vanaf de zeventiende eeuw een cultuur van onderling vertrouwen en ruimte voor individuele ontplooiing. In Romaanse landen als Frankrijk en Italië golden echter strakkere en meer hiërarchische gezagsverhoudingen. In laatstbedoelde landen blijft de factor vertrouwen voornamelijk beperkt tot familie, schoolgenoten en bekenden, terwijl vertrouwen in Noordwest-Europa een veel bredere maatschappelijke betekenis kreeg. Naar de mening van Peyrefitte is vertrouwen, naast arbeid en kapitaal, de derde verklarende factor voor economische groei.³ Het derde boek is dat van Putnam: 'Making democracy work'. Dit boek, dat een analyse bevat van de sociaal-economische verschillen tussen Noord- en Zuid-Italië, laat zien dat zaken als burgerschapsmoraal, tolerantie en oog voor het landsbelang de eco-

nomische ontwikkeling ten goede komen.⁴

Vertrouwen verschaft dus het sociaal-economisch debat een nieuwe dimensie. Traditionele invalshoeken – marktcoördinatie versus planning, evenwicht tussen vraag en aanbod, meer vrijheid voor de aanbodkant van de economie – maken plaats voor nieuwe inzichten. Na de Keynesiaanse benadering, met een sterk accent op overheidsinterventie, van de jaren zestig en zeventig en de aanbodeconomische richting – waarin de werking van markten op de voorgrond werd geplaatst – van de jaren tachtig en begin negentig komt momenteel de institutionele benadering op. Deze laatste benadering biedt meer ruimte voor de waarden-component en voor interdisciplinaire benaderingen. Er is ook meer oog voor ontwikkelingen en processen in de samenleving.⁵

Opvallend is dat vaak de neiging bestaat de morele component van vertrouwen in het midden te laten. Volgens Fukuyama kan vertrouwen gebaseerd zijn op diepgewortelde waarden als God en gerechtigheid, maar ook op seculiere opvattingen over beroeps-ethiek en gedragscodes. Waar Fukuyama de morele voeding enigszins in het midden laat, wijst Michel Albert in zijn bekende boek 'Kapitalisme contra kapitalisme' daarentegen juist op de noodzaak van bekendheid met die voeding. Het oprukken van het puur markt-georiënteerde en op winst gerichte neo-Amerikaanse model in Europa, wijt hij onder meer aan het 'goeddeels onbekend zijn van de rol die de sociale leer van de kerken heeft ge-

In betrekkelijk korte
tijd is de aandacht
van 'meer markt'
verschoven naar
'vertrouwen'.

speeld bij de opbouw van de sociale markteconomie'.⁶ De ideeën, waarop het Rijnlandse model zijn gebaseerd, zijn goeddeels onbekend of omstreden.

Het poldermodel en 'paars'

Vertrouwen is geen abstractie en louter theorie. Dat komt tot uitdrukking in de recente aandacht voor de successen van het Nederlandse poldermodel. Welk beeld van de Nederlandse economie werd immers de laatste jaren opgeroepen? Er werd fundamentele kritiek geuit op de stroperigheid van de overleg-economie, de 'oude' instituten zoals de sociale partners, de Sociaal-Economische Raad en de Stichting van de Arbeid, de algemeen verbindend verklaring van CAO's. Adviesorganen werden gesaaneerd. Ook in niet direct-economische sferen zoals onderwijs, gezondheidszorg en volkshuisvesting zouden de wetten van vraag en aanbod moeten worden toegepast.

Visies waarin aandacht werd gevraagd voor de betekenis van samenwerking en instituties werden al snel afgedaan als 'tussen Rijnland en Ratelband zwalkend denken'. De vorming van de paarse regeringscoalitie leek tegemoet te komen aan de kritiek op de bestaande sociaal-economische ordening. Het paarse regecrakkoord kende een belangrijke betekenis toe aan 'versterking van marktwerking en concurrentie'. Er werd een wetgevingsproject opgezet: 'Marktwerking, deregulering en wetgevingskwaliteit'. Ook de sociale zekerheid werd in het perspectief geplaatst van meer marktwerking. Weliswaar behoudt de overheid voorshands een kaderstellende rol, maar de uitvoering wordt in toenemende mate een zaak van individuen. De meest aansprekende voorbeelden vormen de afschaffing – *de jure of de facto* – van de Ziektewet en de

Algemene Weduwen- en Wezenwet. Paars is begonnen met een hoog gehalte staat-markt-denken.

Inmiddels wordt de soep minder heet gegeten dan ze destijds werd opgediend. In de laatste Troonrede, waarin de plannen voor het jaar 1997 werden ontvouwd, werden positieve opmerkingen gemaakt over de sociale partners en de betekenis die zij hebben gehad voor de sociaal-economische ontwikkeling.

Waar komen deze woorden van waardering vandaan? Uit eigen, paarse overtuiging? Toen op 11 maart 1997 het eerste exemplaar van het boek 'Vertrouwen in de economie: het debat' aan de huidige voorzitter van de SER (en oud-PvdA-kamerlid) K.G. de Vries werd overhandigd, ging deze in zijn reactie in op de plotselinge omslag in de waardering voor het poldermodel. Deze moet vooral worden toegeschreven aan de positieve beoordelingen vanuit het buitenland.⁷ Waarderende beschouwingen van organisaties zoals de Organisatie van Economische Samenwerking en Ontwikkeling alsmede artikelen in vooraanstaande internationale tijdschriften hebben ertoe geleid dat het niet langer *not done* was positieve opmerkingen te maken over het Nederlandse model. Analyses waarin empirisch materiaal werd aangedragen hebben de doorslag gegeven voor een verandering van het klimaat.⁸ Het is overigens een misvatting te menen dat niet eerder positieve signalen hebben geklonken.⁹ Een van de aansprekende voorbeelden was de oratie 'Breekt Nederland zijn dijken door?' (1995) van de Utrechtse hoogleraar organisatie en beleid F. van Waarden.¹⁰ Inmiddels verschijnen ook andere publicaties die knagen aan de juistheid van diverse neoklassieke, sterk marktgerichte vooron-

derstellingen. In het bijzonder kan dan worden genoemd het boek 'Corporatism or competition?' van Hartog en Teulings.¹¹

De Vries zei echter meer. Hij vond het opmerkelijk dat politieke partijen in Nederland moeite hebben het gedachtegoed van vertrouwen, zoals aangedragen door Fukuyama en Peyrefitte, over te nemen. Het huidige overheidsbeleid is etatistisch. Er is weinig affiniteit met besluitvorming in en door de samenleving zelf. De creativiteit en kracht zitten echter, aldus De Vries, in de samenleving zelf.¹² Kortom, meent de paarse coalitie haar waarderende woorden in de richting van de sociale partners echt? Komt de waardering niet veel eerder voort uit empirische analyses dan uit engagement met institutioneel denken dat meer omvat dan staat-markt en dan staatsburgers-consumenten?

**Net zoals bij
verantwoordelijkheid
behoort het bij
vertrouwen ook te
gaan om de morele
voeding.**

Het Nederlandse poldermodel, met zijn overleg, streven naar consensus, CAO's met goede doelen en loonmatiging, blijkt – zonder overigens af te doen aan de zwakke kanten van het model (met name de te lage participatiegraad)¹³ – empirisch economisch goed te werken. Daarmee worden Fukuyama's woorden onderstreept: "Gemeenschappelijkheid gaat niet ten koste van efficiëntie; wie op gemeenschappelijkheid letten, worden misschien wel het efficiëntst van allemaal."¹⁴ Maar is het nu zo dat de paarse coalitie het denken in termen van vertrouwen werkelijk incorporeert in haar beleid? Het moet ernstig worden betwijfeld.¹⁵ Weliswaar uit PvdA-minister Melkert waarderende woorden

over de overlegeconomie, maar in het beleid blijft vooralsnog het staat-markt denken overheersen. Als het om vertrouwen gaat, lopen woorden en daden van paars uiteen. Er is sprake van politieke schizofrenie. CDA-senator Rongen merkte tijdens de behandeling van de begroting Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1997 in de Eerste Kamer op 4 maart 1997 het volgende op: "Als wij het kabinetsbeleid toetsen aan datgene wat het kabinet zelf als voordelen van de overlegeconomie aangeeft, dan doen wij dat aan de hand van een aantal belangrijke wetten die ook in dit huis uitvoerig aan de orde zijn geweest: de ANW, de WULBZ, de PEMBA en de NOSV 1997. Dat waren overigens wetten die de steun van mijn fractie in dit huis niet hebben kunnen verwerven. Het lijkt er bij deze wetten op alsof het kabinet in toenemende

mate afstand neemt van het polderlandmodel. Dat gebeurt op twee manieren, te weten: minder ruimte voor maatschappelijke verbanden en meer ruimte voor het private domein van het individu."

Er is volgens Rongen sprake van een "paarse spagaat" waarin de coalitie dan weer neigt naar uitbreiding van het publieke, dan weer naar het private domein. De Algemene Nabestaandenwet schiet door naar de individuele verantwoordelijkheid. De Wet Uitbreiding Loondoorbetaling Bij Ziekte (WULBZ) en de Wet Premiedifferentiatie en Marktwerking Bij Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (PEMBA) schieten door naar het eenzijdig leggen van verantwoordelijkheid bij de werkgever. Vervolgens acht de coalitie weer repa-

ratiewetgeving nodig in de vorm van de Wet op de medische keuringen. Het is, nog steeds aldus Rongen, opvallend dat het kabinet zowel bij WULBZ als PEMBA de sociale partners en andere maatschappelijke verbanden "in hoge mate heeft getrotseerd". Vergelijkbare kritiek is mogelijk op de paarse orderingsvisie bij regelingen zoals de Arbeidsvoorzieningenwet 1996 en de Nieuwe Organisatiewet Sociale Verzekeringen 1997. Het kabinetsbeleid hinkt op twee gedachten: "De ene gedachte is: zich bekommeren om en bekennen tot het Polderlandmodel en de voordelen van de overlegeconomie aanvaarden respectievelijk bepleiten. De andere gedachte is echter: het terugdringen van de zelfregulerende rol van sociale partners en een willekeurige verdeling van het publiek en privaat domein, waardoor het publiek domein de ene keer te weinig en de andere keer te veel pretendeert."

Men kan de beschouwingen over paars en het poldermodel aldus samenvatten dat paars onvoldoende is toegesneden om op een creatieve manier met het poldermodel om te gaan, omdat er te weinig affiniteit is met de betekenis van

gemeenschapsdenken. Woorden en daden met betrekking tot het poldermodel lopen uiteen. Toch is dat maar een deel van het verhaal. Niet minder belangrijk is de morele component. Ook op dat vlak legt paars weinig affiniteit aan de dag.

Vertrouwen en waarden

Nederland bevindt zich in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1998. Profileringsdrang en irritaties nemen, vooral tussen de paarse partijen, toe. In de pers wordt het beeld opgeroepen dat het het komend jaar zal gaan om het titanengevecht tussen Kok en Bolkestein (als het kabinet al niet eerder valt). Toch ontnemt de aandacht voor de strijd tussen de hoofdpersonen en de vraag wie leiding zal geven aan 'paars II'¹⁶ het zicht op aanzienlijk fundamentele vragen waar de Nederlandse samenleving voor staat. De centrale vraag is: welk type samenleving willen we met het oog op de eenentwintigste eeuw en hoe kan worden gewerkt aan een perspectief waarin de samenleving bijeen wordt gehouden?¹⁷

Er tekent zich in de huidige samenleving een richtingstrijd af die de bete-

kenis van het Kok-Bolkestein duel relateert. Steeds duidelijker tekenen zich de contouren af van een strijd tussen richtinggevendende waarden. De ene richting kiest voor individuele zelfredzaamheid en keuzevrijheid, vrijheid op de markt, legitimiteit van het nastreven van eigen belang, wegnemen van alles wat naar 'rigiditeiten' zweemt, versterking van marktwerking en concurrentie, beperking van moraliteit tot het individuele geweten. De andere richting kiest principieel voor betrokkenheid op elkaar, gemeenschappelijkheid, overleg, persoonlijke verantwoordelijkheid en sociale samenhang, publieke erkenning van de betekenis van moraliteit voor het samenleven, ordening. Waar de eerste benadering eigen belang en individuele vrijheid voorop stelt, kiest de laatste benadering voor een communaristisch perspectief waarbij de betekenis van waarden en gemeenschappen op de voorgrond wordt geplaatst. Dit onderscheid kan in diverse analyses worden aangetroffen, of het nu gaat om neo-Amerikaans versus Rijnlands (Albert) of om *Just do it versus Da Wo* (Shell). In de politieke, maatschappelijke en economische praktijk gaat het vanzelfsprekend niet om een zwart-wit-tegenstelling, maar de posities zijn wel van belang voor beleid, bestuur en ordening.

In Nederland zijn we inmiddels gewend aan allerlei beschouwingen over secularisatie, ontkerkelijking, het verdwijnen van menige christelijk-sociale organisatie, de – voorshands – minder gunstige polls voor het CIDA. Wie echter verder kijkt, ontwaart inspirerende oriëntaties op samenleving, overheid en markt vanuit christelijk-sociale hock. In Rotterdam werd op 14 maart 1997 een Sociaal Christelijk Congres

gehouden, waarbij driehonderd deelnemers stilstonden bij het thema 'Uitsluiting uitgesloten'. Kort daarop vond in Brussel de eerste Sociale Week plaats, waar de betekenis van christelijk-sociaal denken voor de toekomst van Europa centraal stond. Oud-premier Lubbers hield er een overtuigend betoog. Binnen de drie Nederlandse bijzondere universiteiten Katholieke Universiteit Nijmegen, Katholieke Universiteit Brabant en de Vrije Universiteit wordt gewerkt aan een initiatief 'Economie en christelijke visie', waarvan belangrijke invloeden zouden kunnen uitgaan op onderwijs en onderzoek. Deze initiatieven markeren de kennelijk gevoelde noodzaak de huidige koers en structuur van de sociaal-economische ontwikkeling vanuit normatieve, waardengebonden invalshoek kritisch te bezien.

Inmiddels zijn er ook diverse kerkelijke geschriften uitgebracht die een krachtige impuls leveren aan het waardendebat en daarmee tevens aan de morele voeding van vertrouwen. Nadat in 1986 de 'Pastoral Letter on Catholic Social Teaching and the U.S. Economy' van de Amerikaanse bisschoppen was verschenen – een stuk dat tot vele reacties heeft geleid¹⁸ – zijn momenteel nieuwe bijdragen gepubliceerd. In oktober 1996 bracht de *Catholic Bishops' Conference of England & Wales* het document 'The Common Good and the Catholic Church's Social Teaching' uit. Het stuk gaat indringend in op de betekenis van menselijke waardigheid en *common good* voor tal van maatschappelijke vraagstukken. In Duitsland brachten de *Katholische Bischofskonferenz* en de *Rat der Evangelische Kirche* gezamenlijk een document uit: 'Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit'. Hierin wordt gewaarschuwd tegen een pure markteconomie: "Mit einer

Herauslösung der Marktwirtschaft aus ihrer gesellschaftlichen Einbettung würden die demokratische Entwicklung, die soziale Stabilität, der innere Friede und das im Grundgesetz verankerte Ziel der sozialen Gerechtigkeit gefährdet werden." In Oostenrijk verscheen eveneens een vergelijkbaar kerkelijk geschrift over maatschappelijke vraagstukken. Stuk voor stuk gaat het om bijdragen die oproepen tot morele reflectie op de huidige samenleving en op de inrichting van de sociaal-economische orde.¹⁹ De genoemde initiatieven en documenten hebben directe betekenis voor vragen rondom de publieke moraal. In zijn Nijmeegse oratie plaatst Klop de smalle moraal tegenover brede moralen.²⁰ De smalle moraal wordt gekenmerkt door rationalisme en technocratie. De smalle moraal is naar Klops mening een tamelijk leeg ontwerp dat de politiek niet toestaat om te spreken over een zinvol bestaan. Naast de smalle moraal bestaan er de brede moralen, die gevonden kunnen worden in godsdiensten, levensovertuigingen en wereldbeschouwingen.²¹ Kiezen voor de smalle moraal betekent dat vertrouwen verengd kan worden tot empirisch vast te stellen voordelen, kiezen voor een brede moraal daarentegen schept ruimte voor het leggen van verbanden tussen waarden en vertrouwen.

In economie en samenleving tekenen zich tal van hoopgevende ontwikkelingen af, met nieuwe kansen en mogelijkheden. Maar er is eveneens sprake van tendensen als – in de woorden van het eerder geciteerde Focus-artikel – *'Ego-Gesellschaft'*, *'Moral-Vakuum'*, *'Wertekrise'*, *'Auflösung der Gesellschaft'*. Te lang is in het publieke debat de betekenis van waarden, ethiek, moraal en deugden veronachtzaamd. Wil de factor vertrouwen in de toekomst werkelijk betekenis

krijgen – dat wil zeggen een betekenis die verder reikt dan empirisch meetbare financieel-economische voordelen –, dan moet vertrouwen in verband worden gebracht met de waardendiscussie.²² Pragmatisme in de politiek slaat een dergelijk verband dood. Is het niet opvallend dat waarnemers vanuit de advieswereld de stelling betrekken dat de overheid moet instappen in de waardendiscussie en dat juist daar grote kansen liggen voor de politiek? Politieke partijen zouden zich weer moeten gaan profileren op onderscheidende waarden.²³ De christen-democratie staat voor de opdracht – binnen een normatief kader van gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en verantwoordelijkheid – de morele voeding van vertrouwen in politici aan de orde te stellen.

CDA en vertrouwen, vertrouwen in het CDA

Naast het publiekelijk aan de orde stellen van de morele voeding van vertrouwen, gaat het uiteraard om de verdere conceptualisering en uitwerking. Dit veronderstelt in de aanloop naar de verkiezingen dat een krachtig oppositio- neel geluid past wanneer de paarse coalitie stappen zet, waarbij de factor vertrouwen wordt geschonden. Op dit vlak geeft paars voldoende ruimte voor debat. Dat geldt onder meer in de sfeer van de sociale zekerheid, de media, het onderwijs en de zorgsector. In veel gevallen staat het staat-markt-denken voorop, dan weer komen identiteit en pluriformiteit in het gedrang. Het CDA heeft voldoende affiniteit met gemeenschapsdenken en met het ideële karakter van tal van politieke en maatschappelijke *issues* om een herkenbaar en geprofileerd geluid in het politieke debat te kunnen laten klinken.

Wat betreft de visieontwikkeling voor de komende kabinetsperiode zal het eerst en vooral moeten gaan om politieke operationalisering van de factor vertrouwen in het nieuwe verkiezingsprogramma. Daarbij kan vanzelfsprekend worden voortgebouwd op de benadering van 'Nieuwe wegen, vaste waarden', waarover binnen de partij intensief van gedachten is gewisseld. Bij de visieontwikkeling op sociaal-economisch terrein vragen diverse onderwerpen in het bijzonder om nadere aandacht. Zonder naar volledigheid te streven kunnen tenminste de volgende punten worden genoemd:

Corporate governance

Deze term heeft betrekking op het behoorlijk bestuur en daarmee ook de verantwoorde toekomst van een onderneming.²⁴ Daarbij doet zich een belangrijke vraagstuk voor: moet de onderneming in de toekomst primair worden gezien als een samenwerkingsverband waarin meerdere actoren een rol behoren te spelen (het zogenaamde *stakeholders-model*) of moeten de belangen van de aandeelhouders op een hoger plan worden gebracht (*stockholders-model*)? De christen-democratie zal onomwonden voor de eerste bandering moeten kiezen. Vertrouwen in de onderneming veronderstelt gezamenlijke verantwoordelijkheid en betrokkenheid.²⁵ Niet minder belangrijk is de thematiek van maatschappelijk verantwoord ondernemen, dat wil zeggen kiezen voor een zodanige ondernemingsstrategie dat het ondernemen mede dienstbaar wordt gemaakt aan een verantwoorde sociale ontwikkeling.²⁶ Binnen diverse grote ondernemingen wordt momenteel reeds ingespeeld op thema's als milieu, mensenrechten en wit-waspraktijken.

Overheidsbeleid kan hierbij een ondersteunende rol spelen.

Kennis en technologie

Deze zullen in toenemende mate in samenhang moeten worden gezien met 'menselijk kapitaal'. Het is noodzakelijk dat er niet minder, maar juist meer in scholing van mensen wordt geïnvesteerd, niet alleen gedurende het reguliere onderwijs maar ook daarna. Daarbij dienen met name het lager beroepsonderwijs (LBO) en middelbaar beroepsonderwijs (MBO) niet te worden veronachtzaamd. Om de eigen verantwoordelijkheid van het onderwijs te bevorderen dient er een rem te komen op de neiging de onderwijsinhoudelijke bemocienis van de overheid steeds verder uit te breiden. Maatschappelijke sturing van strategisch onderzoek wint aan belang. Dit noopt tot *partnership* tussen overheid, maatschappelijke actoren en bedrijfsleven. Ook hier moet vorm en inhoud worden gegeven aan vertrouwen. Kennis en technologie zijn essentiële factoren bij de versterking van het concurrentievermogen.²⁷

Infrastructuur

Het oplossen van infrastructurele problemen vergt samenwerking en onderling vertrouwen tussen alle betrokkenen. Overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties zullen via maatwerk moeten trachten congestieproblemen terug te dringen. Momenteel worden miljarden gevoteerd voor de hoge snelheidslijn (HS1). Voor betrekkelijk geringe tijdwinst – zeg enkele minuten – worden honderden miljoenen uitgegeven. Van 'onthaasting' – de term is van milieuminister De Boer – is weinig merkbaar. Maar is het eigenlijk niet hoog tijd ernst te maken met de aanleg van een hoogwaardig Rand-

stad-metronet? Moet er gegeven het ruimtebeslag niet meer werk worden gemaakt van ondergronds bouwen, juist om infrastructurele knelpunten weg te nemen?

De overlegeconomie

Paars is in de bejegening van de overlegeconomie niet eenduidig, opvattingen en maatregelen lopen uiteen. Gezien de successen van het poldermodel en de betekenis van de waarden die aan dat model ten grondslag liggen is er alle reden het koersen op het kompas van een transactiestaat om te buigen in de richting van een betekenisvolle rol voor de verantwoordelijkheid van organisaties van werkgevers en werknemers. Dat vergt: ruimte scheppen voor verantwoorde CAO's met goede doelen, niet tornen aan de algemeen verbindendverklaring en sociale partners niet dwingen in een richting waarin zij feitelijk slechts worden geacht op te komen voor *insiders*.²⁸ Het algemeen belang mag nimmer het exclusieve domein van de overheid zijn.

Lastenverschuiving

'Nieuwe wegen, vaste waarden' bevat een indringend pleidooi om de lasten op arbeid terug te dringen. Inschakeling van mensen moet juist aantrekkelijker worden gemaakt. Zo mogelijk zou dan tevens een verband kunnen worden gelegd met zorg voor het milieu. Uit veel discussies blijkt dat er aan deze benadering tal van bezwaren kleven. Het is echter gemakkelijker problemen te signaleren dan constructieve ideeën aan te reiken. Toch dient naar wegen te worden gezocht om anders tegen de lastendruk aan te kijken. Met nadrukkelijke inachtneming van de positie van kwetsbare groepen zal gewerkt moeten worden aan verschuivingen van directe

naar indirecte belastingen. In de fiscaliteit zal – mede met het oog op ontwikkelingen elders – gestreefd moeten worden naar tariefsverlaging en grondslagverbreding.²⁹

Bezitsvorming en verantwoordelijkheid

In een tijd waarin het eigenbelang voorop staat, bestaat al snel de neiging een absoluut karakter toe te kennen aan eigendom. In de christelijk-sociale traditie is echter steeds gepleit voor bezitsvorming in relatie tot verantwoordelijkheid. Het 'Program van uitgangspunten' (1980) van het CDA stelde dat het vraagstuk van het eigendom van goederen ondergeschikt is aan de vraag naar het verantwoord beheer ervan. Om die reden werden en worden eigendom en bezit steevast in relatie gezien met andere aspecten: gezin, arbeid, de universele bestemming van goederen. Bevordering van het eigen woningbezit, pensioenvoorziening en financiële betrokkenheid bij de onderneming dienen daarom in een maatschappelijke context van verantwoordelijkheid te worden geplaatst.³⁰

Sociale zekerheid

Het wellicht meest aansprekende voorbeeld van het concept van een verantwoordelijke samenleving is steeds geweest de overdracht van de werknemersverzekeringen aan de sociale partners. Solidariteit dient immers in verantwoordelijkheid gestalte te krijgen. De paarse coalitie heeft, zeker wanneer de *Pemba*-operatie is voltooid en wanneer de rol van sociale partners bij de uitvoeringsorganisatie nog verder wordt teruggedrongen, de sociale infrastructuur – met een wezenlijke rol van sociale partners – met kracht uitgehouden.³¹ Evaluaties van de afschaffing

van Ziektewet (en ook de AWW) dienen dan ook nauwlettend te worden bestudeerd. Dat kan leiden tot beperking van de duur van de loondoorbetalingsverplichting van de werkgever en het voorzien van collectieve aansluitende regelingen en tot verzet tegen een verder oprukken van de overheid bij de uitvoering waarbij werkgevers en werknemers worden weggedrongen. En *Penha?* Wat dat betreft zou een spoedige val van paars niet slecht uitkomen. Het blijft een raadsel waarom de PvdA zo gemakkelijk meegaat met primair liberale ordeningsprincipes.

Het zijn enkele indicaties van een sociaal-economische beleidsvisie waarin via gemeenschappelijkheid en waardenoriëntaties getracht kan worden werk te maken van een 'goede samenleving'. Wanneer het CDA vanuit zijn politieke filosofie de factor 'vertrouwen' herkenbaar weet te operationaliseren én weet uit te dragen, zal ook het vertrouwen in het CDA weer kunnen groeien.³²

Prof. mr. dr. J.P. Balkenende is werkzaam bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, bijzonder hoogleraar christelijk-sociaal denken over economie en maatschappij aan de Vrije Universiteit en CDA-fractievoorzitter in de gemeenteraad van Amstelveen

Noten

1. Frank Gerbert, *Sehnsucht nach Werten*, Focus, nr. 12, 17 März 1997, 202-208.
2. F. Fukuyama, *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*, London 1995 (ned. vert.: *Welvaart. De grondslagen van het economisch handelen*, Amsterdam/Antwerpen 1996.)
3. A. Peyrefitte, *La société de confiance. Essai sur les origines et la nature du développement*, Paris 1995.
4. R.D. Putnam, *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*, Princeton, New Jersey, 1993.
5. Vgl. J.P. Balkenende, E.J.J.M. Kimman, J.P. van den Tooren (red.), *Vertrouwen in de economie. het debat*, Assen 1997. Zie ook Jörg M. Winterberg,

- Religion und Marktwirtschaft. Die ordnungspolitischen Vorstellungen im Christentum und Islam*, Baden-Baden 1993.
6. M. Albert, *Kapitalisme contra Kapitalisme* (Amsterdam/Antwerpen 1992) 183.
 7. Zie in vergelijkbare zin de interviews met K.C. de Vries: Gijs Herderschêe, 'De SER is drukker dan ooit tevoren', *De Volkskrant*, 29 maart 1997 en Hans Goslinga, Marcel ten Hooven, 'Het poldermodel krijgen we niet cadeau', *Trouw*, 12 april 1997.
 8. Vgl. Frank Kalshoven, 'Chippendale uit de polder', *De Volkskrant*, 8 maart 1997 en Esther Bijlo, 'De overwinning van het poldermodel', *Trouw*, 15 maart 1997.
 9. Zie voor een samenvatting o.a. J.P. Balkenende, 'De organisatie van het sociaal-economisch leven', J.J.M. Kremers (red.), *Inspelen op Europa. Uitdagingen voor het financieel-economisch beleid van Nederland* (Schoonhoven 1993) 373-389.
 10. E. van Waarden, 'Breekt Nederland zijn dijken door?', *Economisch Statistische Berichten*, 18 januari 1995, 52-57.
 11. J. Hartog, C.N. Teulings, *Corporatism or competition? Labour contracts, institutions and wage structures in international comparison*, Cambridge 1997.
 12. Een veelgenoemd voorbeeld is het 'Flex-accorder' van de Stichting van de Arbeid (*Nota Flexibiliteit en zekerheid*, 3 april 1996, Publicatienummer 2/96).
 13. Het CDA-rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* (1995), pagina 8, stelt dan ook dat het Rijnlandse model aanpassing behoeft, maar niet de slopershamer.
 14. Fukuyama, *Welvaart*, op.cit. 44.
 15. Zie ook P.F. van der Heijden, 'De flexibele polder', *OR Hifomatic*, 26 maart 1997, 11, waarin wordt gesteld dat de verzorgingsstaat wordt vervangen door een 'verzekeringsstaat met een Amerikaans aandoende claimcultuur'.
 16. Vgl. P.G.C. van Schie (red.), *Paars in perspectief. Het typerende en de toekomst van de samenwerking tussen liberalen en sociaaldemocraten*, Kampen 1997.
 17. Vgl. Hans Goslinga, Marcel ten Hooven, 'In een grenzeloze wereld dreigt de samenleving uiteen te vallen' (interview met I.P.H. Donner), *Trouw*, 22 maart 1997.
 18. Vgl. Th.M. Gannon SJ (ed.), *The Catholic Challenge to the American Economy*, London 1987.
 19. Vgl. in dit verband de hoofdstukken van R.J.M. Jeurissen en E.J.J.M. Kimman, '3. Het christendom en de ordening van de maatschappij' en R.J.M. Jeurissen '4. De cultuur van de economie' uit het hiervoor genoemde boek *Vertrouwen in de economie. het debat* (1997).
 20. C.J. Klop, *Bestaat er publieke moraal?*, Nijmegen 1997.
 21. Zie o.a. J.C. Blankert e.a., *Visies op de goede samenleving*, Zoetermeer 1996.
 22. Zie in dat kader ook B. Goudzwaard e.a., *Een gezonde economie? Maatschappelijke dimensies van het*

economisch handelen, Kampen 1994.

23. In deze zin O. van Munster e.a., *De toekomst van het middenveld*, 's-Gravenhage 1996, p. 98. (Deze publicatie werd besproken in *Christen Democratische Verkenningen*, nr. 4-97).
24. De cultuursocioloog Zijdeveld bracht de factor vertrouwen tijdens de NCW-Bilderberg conferentie op 24 januari 1997 terecht in verband met 'sociaal kapitaal', het concept van een civil society en de noodzaak van – wat hij noemt – 'behoorlijk bestuur' binnen de onderneming.
25. VVD-voorman Bolkestein kiest voor een *stockholders*-benadering. Die Britten begrijpen er niks van dat aandeelhouders hier in Nederland geen biet te zeggen hebben. Werknemers staan bij een faillissement vooraan als het gaat om loondoorbetaling en het opstellen van een sociaal plan. De aandeelhouders die het risico nemen, moeten maar zien wat er overblijft. Ik wil daar verandering in brengen! (Frank van Empel, 'Bolkestein verwerpt lof op het Poldermodel', *NRC Handelsblad*, 3 december 1996). Zie verder het themanummer 'Corporate governance, de Angelsaksische droom', *Economisch Statistische Berichten*, 26 februari 1997, J. van Gerwen, 'Corporate Governance voorbij: Sociaal-ethische bedenkingen', *Ethische Perspectieven*, december 1996, pp. 178-187, het hoofdstuk van J.P. Balkenende, F.J.J.M. Kimman, '5. De ondernemer en de onderneming' uit: *Vertrouwen in de economie: het debat* en Johan A.I. Verstraeten, *Bedrijfsethiek als inspiratiebron voor een menselijke onderneming*, Tilburg 1997.
26. NCW (H.K. Klamer), *Ondernemen is méér... Over maatschappelijke betrokkenheid van bedrijven*, Den Haag 1996.
27. Vgl. A.J. Berkhout, P.F. Wouters, H. Schaffers, *Technologie voor de Maatschappij van Morgen*, Amsterdam 1997.
28. O.a. J.P. van den Toren, '9. De transformatie van de overlegeconomie: de CAO' uit: *Vertrouwen in de economie: het debat* en de dissertatie van dezelfde auteur: *Achter gesloten deuren? CAO-overleg in de jaren negentig?*, Amsterdam 1996. Zie eveneens C.N. Teulings, *De plaats van de vakbeweging in de toekomst*, Amsterdam 1996.
29. Vgl. M.L.A. van Rijn, 'Op weg naar een (ander) belastingstelsel', *Christen Democratische Verkenningen*, nr. 6/96, 280-291, W.M.G. Visser, 'Vaste waarden langs fiscale weg', *Christen Democratische Verkenningen*, nr. 9/96, 493-502.
30. Vgl. de Encyciek *Centesimus Annus* (1991), hoofdstuk IV, 'De privé-eigendom en de universele bestemming van de goederen'. Zie ook W. Banning, H.E.S. Woldring, *Hedendaagse sociale bewegingen* (Houten 1993) 50-53 ('Eigendom en arbeid').
31. Vgl. J.P. Balkenende, 'Van solidariteit naar verzekering. Structuurveranderingen in de sociale zekerheid', *Wapenveld*, oktober 1996, 171-177.
32. Vgl. H.E.S. Woldring, *De christen-democratie. Een kritisch onderzoek naar haar politieke filosofie*, Utrecht 1996.